

МОНГОЛЫН ХӨГЖЛИЙН БЭРХШЭЭЛТЭЙ ХҮМҮҮСИЙН ЭРХ АШГИЙГ ХАМГААЛАХ ТӨРИЙН БУС БАЙГУУЛЛАГУУДЫН THE UNIVERSAL PERIODIC REVIEW-Д ӨРГӨН БАРИХ

ХАМТАРСАН ИЛТГЭЛ

2010 оны 3 дугаар сар 9

Илтгэлтэй холбоотой асуудлаа холбоо барих бол:

Утас: 9761198207590, 9761199938620

Емайл: avir5108@yahoo.com, avir5108@aivun.com

Илтгэл бэлтгэхэд оролцсон DPO: ХБИ-ийн Нэгдсэн холбоо, Айвуун, Төгс БДТ, Тэгш нийгэм холбоо, Монголын тэргэнцэртэй иргэдийн холбоо, Шинэ элч холбоо, ХБИҮХ-ны Нийслэлийн салбар,

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ТАЙЛБАР

НХХЯ – Нийгмийн Хамгаалал Хөдөлмөрийн яам
ХБХ - хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс
ХБ – хөгжлийн бэрхшээл
НҮБ – Нэгдсэн Үндэсний Байгууллага
ЕБС – ерөнхий боловсролын сургууль
МСҮТ – мэргэжлийн сургалт үйлдвэрийн төв
УИХ – Улсын Их Хурал
ЗГ – Засгийн Газар

ВАЛЮТЫН ХАНШ

2010 оны 3 сарын 10-ны байдлаар \$1=1427₮ байв.

ЕРӨНХИЙ БАЙДАЛ

Монгол улсад 2008 оны эцсийн байдлаар улсын албан ёсны статистик мэдээллээр 79.000 гаруй ХБХ бүртгэлтэй байна. Энэхүү үзүүлэлт нь нийт хүн амын 3.2%-г эзэлж байгаагаас гадна нийт хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн 44.9% нь хотод, 50.1% нь хөдөө орон нутагт амьдарч байна гэсэн статистик тоо байна¹. 2009 оны байдлаар НХХЯ-ны мэдээнээс тооцон үзвэл улсаас тэтгэвэр авч байгаа ХБХ-ийн нийт 93507 байна. Дэлхийн Эрүүл мэндийн байгууллагын гарсан үнэлгээгээр ХБХ-ийн тоо тухайн улсын хүн амын 10%-тай ядаж тэнцэхгүй тохиолдолд уг статистик мэдээ шаардлага хангаж чаддаггүйх тухай мэдээлсэн. Олон нийтийн дунд нилээн өргөн хэрэглэгддэг албан бус статистик мэдээ байдаг. Энэ мэдээгээр

¹ Монгол Улсын Статистикийн эмхэтгэл 2008 он, 2009 он, УБ.

монгол улсад 121000 хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байна гэсэн мэдээ байна.²

Монгол улс хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийнхээ эрхийг хангаж, хамгаалах зорилгоор Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн тухай конвенцийг нэмэлт протоколын хамт 2008 оны 12 сарын 19-ны өдөр УИХ-аар баталсан. 2009 оны 5 сарын 3-ны өдөр НҮБ албан ёсоор Монгол улсыг бүртгэснээр энэ конвенц Монгол улсад хуулийн нэгэн адил хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

Ер нь монгол улс нилээн олон эрх зүйн баримт бичигт хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн талаар тусган өгсөн байдаг нь эхлэн харахад сайшаан дэмжүүстэй. Гэвч хуулийн заалтуудаас зарим нь хэрхэн хэрэгжих нь тодорхойгүй, зөвхөн тунхагийн шинжтэй байдаг бол эрхийн талаар зохицуулсан хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх хариуцлагын механизм сул, хууль хэрэгжүүлэх эрмэлзэл төрийн зүгээс шаардлагын төвшинд хүрдэггүй. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрхийн талаар эрх зүйн орчин бүрдэж зарим нэг алхам хийгдэж байна хэмээн төр засгаас үе үе мэдээлэл хийхээс өөр зүйл бодит байдал ажиглагдахгүй, ХБХ-ийн эрхийг хамгаалах талаар мэдрэгдэм өөрчлөлт гарахгүй байна. Монгол улсын хууль тогтоомжид хөгжлийн бэрхшээлтэй хүнийг эрх бүхий этгээд гэх хандлагын үүднээс биш тусламж, халамж, өглөг хүртэгчид гэсэн хандлагын үүднээс ихэнх нь хандан үзсэн байдаг. Энэ хандлагыг хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн гэдгийг тодорхойлсоныг авч үзэхэд хангалттай гэж дүгнэж байна³. Иймээс ХБХ-ийн эрхийг хангах үүднээс тэдэнтэй холбоотой үндэсний эрх зүйн баримт бичгүүдээ хүний эрхийн байр сууринаас хандан, ОУ-ын байгууллагын зөвлөмж, бусад орны туршлагыг нэвтрүүлэх замаар шинээр боловсруулан гаргах ажил эхлүүлэх шаардлагатай гэж үзэж байна.

ХБИ-ийн асуудлыг дан ганц НХХ Яамны хариуцах асуудал мэтээр өрөөсгөл авч үздэг, мөн ямар нэг албан тушаалтны хавсрага ажил, дагалдах зүйл мэтээр ойлгодог хандлага нь салбар хоорондын хамтын ажиллагааг үгүйсгэн ХБХ-ийн эрхийг байнга зөрчихөд хүргэдэг. Мөн ийм хандлага нь хууль тогтоомжийн уялдаа холбоо, хэрэгжилтэнд муугаар нөлөөлж байна. Хөгжлийн бэрхшээлийн асуудал нь ямар нэг албан тушаалтны хавсрага ажил гэсэн хандлага монголын нийгэмд тогтжээ. ЗГ-ийн яамдын дэд сайд, эсвэл төрийн нарийн бичгийн дарга, эсвэл ямар нэг албаны дарга орсон “ХБ иргэдийг дэмжих Үндэсний хороо” гэдэг бүтэц албан тушаалын дагуу шууд сонгогдон бүрдэж ажилладаг. ХБХ-ийн асуудлыг зохицуулан шийдвэрлэдэг энэ бүтэц нь үнэн хэрэг дээрээ тогтмол орон тооны нэг ч ажилтангүй байгууллага. Энэ бүтэц зарим жил цуглаж хурал хийлгүй өнгөрөх тохиолдол олон байна. ХБХ-ийг ялгаварлан үзэх хандлагыг өөрчлөхийн тулд юуны өмнө төрийн зүгээс ингэж хандах асуудлыг зогсоох хэрэгтэй гэж бид үзэж байна. Монголын нөхцөл байдлаас дүгнэхэд Засгийн газарт ХБ-ын талаарх асуудлыг нэгтгэн зохион байгуулах зорилго бүхий тогтмол ажиллагаатай бүтэц байх шаардлагатай нь бидний ажлын туршлагаас харагдана. Ийм зорилго бүхий бүтцийг ойрын хугацаанд засгийн газар бүрэлдэхүүндээ байгуулан ажиллах нь зүйтэй.

1. ХҮРТЭЭМЖ

² “Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн нийгмийн үйлчилгээний хөгжилт: дэд бүтэц ба үйлчилгээний хамаарлын судалгаа” тайлан, тал 4, Мерси Кор ОУ байгууллага, 2009 он, УБ.

³ Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нийгмийн хамгааллын тухай хууль, 2008 он, УБ.

Хүртээмж гэсэн ойлголт монголын эрхзүйн баримт бичиг дотор байхгүй ч агуулгаараа зарим нэг асуудлууд нь тусгагдсан.⁴ Нийтэд зориулсан үйлчилгээ, барилга байгууламж хүртээмжтэй байх тухай хандлага, ойлголт бүрэн дүүрэн агуулгаараа монгол оронд хэрэгжихгүй байна. Хүртээмж гэдэгт одоогоор зөвхөн барилгын орц гарцыг тэргэнцэртэй хүмүүст зориулан хүртээмжтэй болгох тухай ярьж байна. 2010 онд олон улсын байгууллагуудын санаачлага дэмжлэгээр “Явган хүн, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан замыг төсөллөх удирдамж”, “Иргэний барилгын төлөвлөлтөд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний шаардлагыг тооцсон орон зай, орчин” гэсэн хоёр стандарт анх удаа монголд ХБХ-т зориулагдан гарлаа. Гэвч ХБХ-ийн бусад бүх үйлчилгээний талаар нэгдсэн заавар стандартгүй учир хот суурин газар цөөхөн хэдэн байгууллага гадна хаалгандаа тэргэнцэртэй хүн зорчих ямар ч боломжгүй, эгц босоо шахам хийсэн налуу замыг эс тооцвол орчны хүртээмжийг бүрдүүлэх талаар монгол улсад хийсэн зүйл үгүй. Өнөөдөр барилгын дотор, хотын гудамж талбайд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн зорчих боломжгүй байна. Ямар ч барилга дотор хаалт хашлага, шат, нарийссан зам заавал ёс мэт байдаг бол хотын гудамж талбайд хашлага, шат, нүх элбэг тохиолддог. Монголын тэргэнцэртэй иргэд, хараагүйчүүд гадуур явах боломжгүй учир олон нийт тэднийг гэртээ л сууж байх ёстой гэсэн тогтсон ойлголттой, үүнийг нь төр засаг нь дэмжиж байгаа мэт энэ чиглэлд ямар ч ажил хийдэггүй. Төрийн албан хаагчид ч мөн тэд гэртээ л сууж байх ёстой гэсэн хандлагаасаа салж чадаагүй л байна. Энэ нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс нийгмийн амьдралд бүрэн дүүрэн оролцох эрхийг хаасаар байна.

Мэдээллийн хүртээмжийн талаар одоогоор монголын төр засагт ямар ч ойлголт байхгүй мэт огт дуугарахгүй, бараг ажил хийхгүй байна. Энд дохионы хэлний нэг ном гарсан, хааяа Үндэсний телевизийн мэдээ дохионы орчуулгатай явагддаг, хараагүйчүүдэд зориулан англи хэлний ярьдаг толь боловсруулан гаргасныг эс тооцвол хийсэн зүйл үгүй. Брайль үсгийн ном, ярьдаг ном, дохионы хэлний талаар хуульчлах, стандартчилах, түүнийг хэрэглэх тухай заавар, дэмжлэг туслалцаа хэрэгтэй.

ХБХ-ийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцийг Монгол улс соёрхон баталсан учир нийтийн тээврээр ХБХ зорчих эрхтэй гэдгийг монгол улсад хүлээн зөвшөөрдөг гэж хэлэхээс цааш ярих юм энд ховорхон. Хот дотор таксинаас бусад нийтийн тээврээр ХБХ үнэ төлбөргүй зорчих хуультай ч хотын нийтийн тээврийн нилээд хэсгийг гүйцэтгэдэг жижиг оврын хувийн автобус ХБХ-т үйлчилдэггүй. Тэргэнцэртэй хүмүүс нийтийн тээврээр зорчих ямар ч нөхцөл бүрдээгүй байна.

ХБХ галт тэрэг, онгоц, хот хооронд зорчих талаар зохицуулсан ямар ч хууль тогтоомж үгүй. Иймээс эдгээр үйлчилгээг үзүүлдэг байгууллагууд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүнд үйлчлэх талаар огт ажил хийхгүй байна. Ихэнх хүнд хэлбэрийн ХБХ төрсөн нутаг орноосоо гарч үзэхгүй шахам амьдарч байгаа нь тэдний зорчих эрхийг хангахын тулд эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгон шаардлагатай арга хэмжээг даруй авах хэрэгтэй. Тэдний хот хооронд зорчих эрх зөрчигдсөн нь чанартай эмнэлгийн үйлчилгээ авах, рашаан сувилалд сувилуулах,

⁴ Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний нийгмийн хамгааллын тухай хууль, 6.3.3, 6.3.4-р заалт, 2008 он, УБ. “Хот байгуулалтын тухай хууль”, 20.1, 20.2-р заалт, “Барилгын тухай хууль”, 9.1.3, 10.1.3-р заалт, “Авто тээврийн тухай хууль”, 10.2.8, 10.2.9-р заалт гэх мэт.

их дээд сургууль, мэргэжлийн сургуульд элсэн сурах зэрэг олон эрх зөрчигдөх нөхцөл болж байна.

Хөдөө орон нутагт зарим олон улсын байгууллагын санаачлага дэмжлэгээр хийгдсэн цөөн тооны налуу замыг эс тооцвол хүртээмжийн тухай асуудал ер яригдахгүй байна. Иймээс хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хөдөө орон нутгийн хүмүүс гэрээсээ гарч чадахгүй нөхцөлд амьдарч байгаа.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн зорчих, мэдээлэл хүлээн авах эрхийг хангах үүднээс монгол улс энэ салбарт гарч буй ярьдаг ном хийх DAISY стандарт гэх мэт орчин үеийн ололт амжилт, гадаад орны туршлагаас суралцан дэс дараатай арга хэмжээ шуурхай авах хэрэгцээтэй байна.

2. БОЛОВСРОЛ

Монгол Улсад боловсролын тогтолцоо нь албан ба албан бус боловсролын нэгдэл байх бөгөөд сургуулийн өмнөх болон бага, дунд, дээд боловсролоос бүрдэнэ. Албан боловсролын агуулга, стандартыг хуульд заасан журмын дагуу тогтоохоор албан бус боловсролын агуулга чөлөөтэй байхаар хуульчилсан байна. Хүүхэд бүр 16 нас хүртлээ заавал суралцах ёстой бөгөөд төрийн өмчийн сургууль ерөнхий боловсролыг үнэ төлбөргүй олгодог.

Монгол улсын хувьд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс, хүүхдүүдийн сурч боловсрох эрхийг зохицуулсан хууль тогтоомж нь нилээн олон хуулийг хамран зохицуулагддаг. Эрх зүйн баримт бичгүүдэд заагдсан олон эрх амьдрал дээр хэрэгжихгүй зөрчигдөж байна. “Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн оролцоог дэмжих дэд хөтөлбөр”-ийн удиртгалд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн 50 гаруй хувь нь ЕБС-д элсэн ордог ч суурь боловсрол эзэмшиж байгаа нь 14 хувь болтлоо буурч байна хэмээн заасан. Эндээс харахад ХБ хүүхдүүдийн сурах эрх зөрчигдөж байгаа нь тодорхой байна⁵. ХБ хүүхдүүдийн сурах эрх зөрчигдөж буй үндсэн шалтгаан нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн сурах орчинг бүрдүүлж өгөөгүй тэдэнтэй ажиллах багш нарыг бэлтгээгүй, асаргаа сувилгааны асуудлыг шийдээгүй, ер нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийг дутуу чадвартай, тусгай хэрэгцээ шаардлагатай хүмүүс гэсэн буруу ойлголт хандлагаас үүдэлтэй. Мөн ХБ хүүхдүүд тусгай сургуульд сурах ёстой гэсэн хандлага амь бөхтэй оршоор байна.

Монгол улсад тусгай сургуулийг оролцуулан тэргэнцэртэй хүүхэд орох гарах налуу замтай сургууль нийслэл хотод нь гэхэд л 2 байгаа, брайль болон ярьдаг сурах бичгээр бүрэн хангагдсан сургууль байхгүй. Сургууль, цэцэрлэгийн орчныг юуны өмнө хүртээмжтэй болгох талаар хамгийн түрүүн анхаарах ёстой. Хүртээмжтэй орчныг бүрдүүлэх талаар ямар ч ажил хийгээгүй мөртлөө өнөөдөр ХБ хүүхдүүдийг монголын нөхцөлд жирийн сургуульд хамруулан сургах боломжгүй гэсэн эсрэг сурталчилгаа явах боллоо. Иймээс зарим сургуулиудад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн анги гэж нээн хөгжлийн бэрхшээлийн төрөл, хүүхдийн наснаас үл хамааран бөөгнүүлэн сургалт явуулж байна⁶. Энэ нь ХБ хүүхдүүдийг ялгаварлан

⁵ Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн оролцоог дэмжих дэд хөтөлбөр, 2008 он

⁶ “ХӨГЖЛИЙН БЭРХШЭЭЛТЭЙ ИРГЭДИЙН СУРЧ БОЛОВСРОХ БОЛОН ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ” Судалгааны ажлын тайлан, 2009 он, УБ, “Мерси Корпс” “Орон нутгийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг чадавхжуулах төсөл”.

гадуурхаж байгаа нэг жишээ. Энд насны хувьд эрс ялгаатай, олон төрлийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд нэг дор цуглуулсан нь заах арга зүйн хувьд хичээл жирийн явуулах боломжгүй юм. Ийм хэлбэрийн сургалт нь чанартай боловсрол эзэмших боломж нөхцөл үүсэхгүй байна.

Хэвлэмэл материал ашиглах бэрхшээлтэй, мөн сонсголын бэрхшээлтэй хүүхдүүдэд ашиглах сурах бичиг олддоггүй учир аль олдсон номыг хичээл дээрээ сурах бичиг болгон ашиглах явдал тохиолдож байна. ХБ үгүй хүүхдүүд сурах бичгийг хувилбартай сонгох боломжтой байхад ХБ-тэй хүүхдүүдэд сурах бичиг олдохгүй байгаа нь мөн л хүүхдүүдийг хөгжлийн бэрхшээлээр нь ялгаварлан гадуурхаж байгаа тод жишээ гэж бид дүгнэж байна. Өнөөдрийн байдлаар зохих хууль тогтоомжид брайль үсэг, ярьдаг ном, дохионы хэлийг заах, сурах явдлыг дэмжих талаар зохицуулаагүй байна. Энэ нь сурах орчныг бүрдүүлэх, хүртээмжтэй болгох талаар төр үндсэн хуулиар хүлээсэн үүргээ биелүүлэхгүй байгаа тод жишээ.

Нөгөө талаас, ХБИ-эд зориулсан ном, сурах бичиг хэвлүүлэх, бусад шаардлагатай тоног төхөөрөмж худалдан авах төсөв нь хүрэлцээ муутай бөгөөд гадаадын хандивлагч байгууллагын төсөл, тусламжийн хүрээнд цөөн тоогоор хэвлүүлж, худалдан авдаг учир тэдгээр нь улсын хэмжээнд төдийлөн хүрэлцэхгүй, ялангуяа хөдөө орон нутагт ном, сурах бичгээр “гачигдсан” байдал ажиглагдсаар байна.

Монгол улсад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдтэй ажиллах багш нар хангалттай бэлтгэгдээгүй, одоо ажиллаж буй цөөн нь зохих төвшинд хүртэл ур чадвар эзэмшээгүй байна. Багш нарын хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй харилцах ур чадвар хангалттай биш учраас хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийг тусгай сургуульд очиж суралцсан нь дээр гэж зөвлөх, тэгш хамруулан сургахын эсрэг байх зэрэг сөрөг хандлага ажиглагдаж байна. Ердийн сургууль, цэцэрлэгт хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийг хамруулан сургах арга, туршлага бий болж, багш нарын заах арга, ур чадвар дээшлэх талаар ажил хангалтгүй хийж байна. Энэ нь одоогоор багш бэлтгэж буй их дээд сургуулийн боловсролын стандартад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн хэрэгцээний талаар, тэдгээр хүүхдүүдтэй харилцах харилцааны ур чадварын талаар сургалтын хөтөлбөр байхгүй тул шинээр бэлтгэгдэж буй боловсон хүчнүүд энэ талаар ямар ч мэдлэг ойлголтгүй төгсөж байна. Энэ нь тэднийг ХБ-тэй хүүхэдтэй ажиллах арга дүүгээ олохгүй, улмаар тэднээс татгалзахад хүргэдэг⁷. ЕБС-ийн багш нарт хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ажиллах мэргэжил, аргазүйн тусалцаа үзүүлэх тухай хуулийн заалтыг хэрэгжүүлэн аргазүйн цуврал сургалт зохион байгуулах, гарын авлага боловсруулж хүргэх, багш бэлтгэдэг их, дээд сургуульд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэдтэй ажиллах арга барил эзэмшүүлэх, дохионы хэл сургах арга хэмжээг авах хэрэгцээ байна.

Хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүд боловсролын гадна хоцорч байна. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн ихэнх нь бага насаа хязгаарлагдмал, гэр бүлийн орчинд өнгөрүүлж байгаа учраас бусадтай харьцахад хүндрэл учрах, ичих, эмээх бэрхшээл байдаг. Мөн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн ялгаатай байдлыг хүлээн зөвшөөрөх, үе тэнгийнхэн болон сургуулийн удирдлага, багш нарын зүгээс тэдний нэр төрийг нь хүндэтгэн харьцах хандлага төлөвшөөгүй байна. “Монгол дахь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдийн эрхийн байдал” судалгаанд хамрагдсан сургуульд суралцдаг хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдүүдийн 46.6 хувь нь бусад хүүхдүүд шоолж дээрэлхдэгээс суралцахад нь хүндрэл, бэрхшээл тулгардаг гэж

⁷ “ХӨГЖЛИЙН БЭРХШЭЭЛТЭЙ ИРГЭДИЙН СУРЧ БОЛОВСРОХ БОЛОН ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ” Судалгааны ажлын тайлан, 2009 он, УБ, “Мерси Корпс” “Орон нутгийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг чадавхжуулах төсөл”.

тодорхойлжээ⁸. Ийм ялгаварлан гадуурхах хандлага цэцэрлэгийн хүүхдүүдийн эцэг эхчүүдийн дунд их байдаг⁹ нь мөн ажиглагдсан.

Ер нь хичнээн ХБ хүүхэд сургуульд хамрагдаж байгаа тухай мэдээлэл ч туйлын эргэлзээтэй. Монгол улсын албан статистикт 6897¹⁰ ХБ хүүхэд монголд байгаа тухай дурьдсан байхад БСШУЯ-ны мэдээнд 35899 гаруй хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд Монголд байна гэсэн мэдээ байна. ХБ-тэй хүүхдийн талаарх статистик тоо баримт зөрүүтэй, буруу байгаа нь тэдний талаар гарах төр засгийн шийдвэр оновчтой бус гарч эцэстээ хүүхдүүдийн эрхийг зөрчихөд хүргэж байна.

Монголд ХБ хүн дотоодын их дээд сургуульд сурсан тохиолдолд сургалтын зардлыг төр даадаг сайшаан дэмжүүстэй зүйл бий. Гэвч хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн их дээд сургуульд суралцахад мөн л сурах бичиг, барилга байгууламж, зам талбайн хүртээмжгүй байдал нь тэднийг сурахад саад учруулдаг. Иймээс сурах хүсэлтэй ч эдгээр саадаас болон сурч чадахгүй байгаа хүмүүс байна.¹¹

Монгол Улсад үйл ажиллагаа явуулж буй их дээд сургууль, коллеж, МСҮТ-үүдийн барилга байгууламж нь бараг бүгд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн орох гарахад саадтай бөгөөд нийтийн ариун цэврийн өрөө, номын сан зэрэг нь ХБХ үйлчлүүлэх боломжгүй газар, орон зай нь хэт давчуу байрласан байна.

ХБХ хөдөө орон нутгаас төв суурин газар ирж ямар нэг сургуульд хамрагдах болоход хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн амьдрахад зориулагдсан хүртээмжтэй байр байдаггүй нь орон нутгийн ХБ хүмүүс ямар нэг шат ахисан сургуульд суралцах боломжгүй болгож байна. Энэ бол тэдний сурах эрхийг хүндэтгэн үзэхгүй, ялгаварлан гадуурхаж байгаа асуудал.

3. ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТ

Монгол Улсад ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа ХБИ-ийн тоо нь нийт ХБИ тоо шиг маргаантай байгаа асуудал. Ажил хөдөлмөр эрхэлдэггүй ХБИ 2008 оны байдлаар 57182 байна гэж НХХЯ мэдээлжээ¹². 2004 онд явуулсан түүвэр судалгаанаас өөр хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх дэлгэрэнгүй судалгаа өнөөдрийг хүртэл хийгээгүй байна. Энэ судалгаагаар ХБИ-ийн 26,4% нь хөдөлмөр эрхэлж байна. Хөдөлмөр эрхэлж байгаа ХБИ-ийн 56,9% нь хувиараа ажилладаг, 16,4% нь гэр бүлийн бизнест цалин хөлсгүй оролцогч, 12,8% нь гэрээрээ ажилладаг гэсэн дүн гарчээ. Эндээс харахад 14% нь төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагад хуулийн дагуу ажиллаж байна.

ХБИ-ийн хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар сүүлийн жилүүдэд төрийн зүгээс анхааран эрх зүйн орчин нилээн боловсронгуй болгосон ч өөрчлөлт бодитой ажиглагдахгүй байна. Энэ нь ХБИ-

⁸ Мөн судалгааны тайлан, 37-р тал

⁹ “ХӨГЖЛИЙН БЭРХШЭЭЛТЭЙ ИРГЭДИЙН СУРЧ БОЛОВСРОХ БОЛОН ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ” Судалгааны ажлын тайлан, 30-р тал, 2009 он, УБ, “Мерси Корпс” “Орон нутгийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг чадавхжуулах төсөл”.

¹⁰ УСГ. Статистикийн эмхтгэл 2008 он. УБ, 2008 он. 38 дугаар тал

¹¹ “ХӨГЖЛИЙН БЭРХШЭЭЛТЭЙ ИРГЭДИЙН СУРЧ БОЛОВСРОХ БОЛОН ХӨДӨЛМӨРЛӨХ ЭРХ” Судалгааны ажлын тайлан, 24-р тал, 2009 он, УБ, “Мерси Корпс” “Орон нутгийн хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг чадавхжуулах төсөл”.

¹² НХХЯ-ны веб, <http://www.mswl.gov.mn/index.php/mn/the-news>

ийн талаар дэлгэрэнгүй судалгаа хийх, үнэлгээ дүгнэлтийг цаг тухайд нь гарган ажиллах шаардлагатайг харуулна. ХБИ хөдөлмөрлөх эрхээ эдэлж чадахгүй байгаа нь хуулийн заалт хэрхэн хэрэгжих нь тодорхойгүй, хариуцлагын тогтолцоо сул, ажлын байран дээр хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн ажиллах орчин бүрдээгүй, ажил олгогч нарт үзүүлэх дэмжлэг нь хүнд суртал дагуулсан, мөн ажил олгогч нарын сөрөг хандлага нь тэднийг хөдөлмөрлөх эрхээ эдлэхэд нь саад болж байна. Мөн бизнес эрхлэх хүсэлт ХБХ-т банк санхүүгийн байгууллагууд ХБ-тэй гэсэн агуулагаар зээл өгөхөөс аль болох зайлах, татгалзах нь ажиглагдаж байна.

Хуульд заасны дагуу ХБИ-ний асран хамгаалагчаар эцэг эх, эсвэл ах дүүгийн хэн нэгийг хүлээлгэдэг. Эцэг эх нь нас барсаны дараа хөнгөвтөр ХБИ/сул хараатай, хэлгүй дүлий иргэдийн дунд тохиолдоно/ нь ах дүүгийнхээ мал маллах, бизнест нь туслах, гэр орны ажил хийх зэрэг тэр айлын хүнд хүчир ажлыг цалин хөлсгүй хийж амьдардаг нь хөдөлмөрийн мөлжлөг болж байна. Дээр дурдсан судалгаанд гэр бүлийн бизнест цалин хөлсгүй оролцогч 16,4% гэсэн тоо байгаа нь ХБИ-ийн хөдөлмөрийн мөлжлөг байгааг үзүүлнэ. Энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд ХБИ-ийн асран хамгаалагч, тэдний хоорондын харьцаа, тэтгэвэр тэтгэмж, хөдөлмөр эрхлэлт нарийн зохицуулсан эрх зүйн орчин шаардагдаж байна.

Төрийн зүгээс ХБХ-ийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйл ажиллагаа нь цөөн төрлийн гар урлалын зүйлсийг хийхийг сургахад чиглэсэн байна. Энэ нь цаг, хөдөлмөр их зарцуулдаг, бүтээмж багатай ажил төдийгүй бүтээгдэхүүний нэр төрөл цөөн байна. Хийдэг цөөн бүтээгдэхүүн нь зах зээл дээр ХБХ-ний хийдэг, зардаг бүтээгдэхүүн мэтээр ойлгогдох болжээ. Эдгээр бүтээгдэхүүн нь орчин үеийн өндөр технологи ашиглан, нарийн стандартаар хийсэн бүтээгдэхүүнүүдтэй өрсөлдөн ашиг олох нь тун ховор. Иймээс хөдөлмөр зарцуулалт ихтэй, чанар муу бүтээгдэхүүн гаргадаг, ашиг өгдөггүй хөдөлмөрийг ХБХ-ээр эрхлүүлэх ажлыг зохион байгуулж байгаа нь мөн л тэднийг ялгаварлан үзэж, үр бүтээл муутай хөдөлмөр эрхлэхэд түлхэж байгаа жишээ. Монгол орны өнөөгийн байдлаас үзэхэд ХБХ-ийн хувиараа хөдөлмөр эрхлэх нөхцөлийг төрийн зүгээс дэмжих ажлаа улам боловсронгуй болгон хөгжүүлэх шаардлага байна. Ингэхдээ орчин үеийн техник хэрэгсэл ашиглан зах зээл дээр өрсөлдөх бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх ур чадвар, нөхцөлөөр хангах чиглэлийг баримтлах нь зүйтэй.

4. АМЬЖИРГААНЫ ТҮВШИН

Монгол улсад хүн амын амьжиргааны доод төвшинг 2009 онд шинэчлэн тогтоов. Бүс нутгаас хамааран амьжиргааны доод төвшин сард 86300₮/\$60.48-өөс 101100₮/\$70.85¹³, хөдөлмөрийн хөлсний доод эмжээ сард 108000₮/\$75.68 байна.

Монгол Улсад ХБИ-д 2 төрлийн тэтгэвэр, тэтгэмжид хамрагдах боломж байдаг. Хөгжлийн бэрхшээлтэй болохоосоо өмнө тасралтгүй 3 жилээс дээш хугацаагаар нийгмийн даатгалын шимтгэл төлсөн, хөдөлмөрийн чадвараа 50-иас дээш хувиар алдсан хүн нийгмийн даатгалаас тэтгэвэр авна. Хэрэв нийгмийн даатгалын шимтгэл төлсөн хугацаа нь 20 жилээс их бол бүрэн тэтгэвэр авна. Бүрэн тэтгэврийн доод хэмжээ нь сард 81400₮/\$57.04. Хэрэв нийгмийн даатгалын шимтгэл төлсөн хугацаа нь 20 жил хүрэхгүй бол хувь тэнцүүлсэн тэтгэвэр авдаг.

¹³ http://www.nso.mn/v3/files/HAADT_2009-03-25.pdf

Хувь тэнцүүлсэн тэтгэврийн доод хэмжээ сард 54000₮/\$37.84. Нийгмийн даатгалаас тэтгэвэр авч байгаа ХБИ-ийн ихэнх нь 54000₮/\$37.84 авдаг ба 2008 онд 55507 ХБИ тэтгэвэр авсны сарын дундаж тэтгэвэр нь 67075₮/\$47 байв¹⁴.

Нийгмийн даатгалын шимтгэл 3 хүртэл жил төлөөгүй үедээ хөгжлийн бэрхшээлтэй болсон залуучууд, хүүхэд нас болон төрөлхийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн хөдөлмөрийн чадвар алдалт 50-иас дээш хувь бол нийгмийн халамжийн тэтгэмж авна. Нийгмийн халамжийн тэтгэмжийн сарын хэмжээ 41400₮/\$29.01. 2009 оны байдлаар монгол улсад 38000 хүн нийгмийн халамжийн тэтгэвэр авсан мэдээ байна¹⁵.

ХБИ-ийн ихэнх нь хамрагдаж байгаа энэ хоёр төрлийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээ нь амьжиргааны доод төвшин, хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээнээс эрс бага байна. Энэ нь ХБИ-ийг наад захын амьжиргааны зүйлсээр өөрсдийгөө хангах боломж олгохгүй байна. Ийм байдал нь тэд хэн нэгнийг царайчлах байдалд хүргэдэг. Монгол улсын төр тэтгэвэр, тэтгэмжийн хэмжээг доогуур байлган хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг ядуу амьдрал, хүнд нөхцөлд байлгаж буй нь хүний эрхийг зөрчиж буйн илрэл. ХБИ амьдардаг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого Монголын нийт өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлогоос 2003 оны байдлаар 2,5-3 дахин бага байжээ¹⁶. Энэ байдал өнөөдөрч өөрчлөгдөөгүй хэмээн бид үзэж байна. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ядуурлаас гаргахын тулд тэдэнд өгч буй тэтгэмжийн хэмжээг хөгжлийн бэрхшээлийн хүнд хөнгөнөөс хамааруулан ялгавартай тогтоож, хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст амьжиргааны доод төвшнөөс дээгүүр тэтгэвэр, тэтгэмжийг тогтоож, хөнгөн хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн хувьд ажлын байраар хангах ажлыг хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн гэдэг бол монголд ямар нэг хэмжээгээр ядууралд өртсөн тул өөрсдөө мөнгө гарган орон гэрийнхээ нөхцөлийг сайжруулж чадахгүй. Олдмол ХБХ нь ХБ-тэй болох үедээ өөрийн байр, хашаа гэрээ зарж эмчлүүлэх тохиолдол сүүлийн үед элбэг болсон. Энэ нь ХБХ-ийн ихэнх нь айлын хашаанд, уламжлалт гэрт амьдрахад хүргэж байна. Энэ нь дулаан, цэвэр ус, халуун усаар хангагдаагүй, зориулалтын бие засах газаргүй нөхцөлд ХБХ амьдрахад хүргэдэг. Хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн хувьд ийм нөхцөлд амьдралаа гэдэг тэд эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрх нь зөрчигдөж буй хэрэг юм. Иймээс төрийн зүгээс хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийг эрүүл ахуйн шаардлага хангасан орон байраар хангах ажлыг орон сууцжуулах хөтөлбөртөө тусган дэс дараалалтай сайжруулах арга хэмжээг авч ажиллах нь зүйтэй.

5. БИЕ ДААН АМЬДРАХ

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс нийгмийн амьдралд оролцоход учирч буй бэрхшээл бол тэд үргэлж бусдаас хараат байж, бусдын шийдвэрийг дагадаг явдал монгол улсад байна.

¹⁴ НХХЯ-ны веб, <http://www.mswl.gov.mn/index.php/mn/the-news>

¹⁵ http://www.mswl.gov.mn/files/halamjiin_medee_2008.pdf

¹⁶ “Хөдөлмөрийн зах зээлд тахир дутуу иргэдийн оролцоо” судалгааны тайлан, МЭ Консалтинг ХХК, 2004 он, УБ.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн өөрийнхөө асуудлыг өөрөө шийддэг, хэрэгжүүлдэг байхын тулд тэдэнд дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ эрхэлдэг байгууллага байх шаардлагатай. Өнөөдөр энэ чиглэлээр монгол улсын Нийгмийн халамжийн тухай хууль, түүнийг хэрэгжилтийг хангах зорилгоор дагалдан гарсан тогтоол, тушаалд Олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээгээр дамжуулан хэрэгжүүлэхээр заасан ч амьдрал дээр бодитой бүрэн хэрэгжихгүй байна. ХБХ өөрийнхөө наад захын эрхийг хэрэгжүүлэхээр гаргасан шийдвэрээ хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээний байгууллага, түүнийг төрөөс дэмжин санхүүжүүлэх нь зүйтэй. Ийм нөхцөл бүрдсэн тохиолдолд л хүнд хэлбэрийн ХБХ-ний эрхийн тухай асуудал яригдаж эхлэх болно.

Хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн асран хамгаалж буй хүнд сарын 25000 төгрөг төрөөс өгдөг. Ийм тэтгэмжийг хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхдээ асран хамгаалж буй эцэг эхэд мөн олгоно. Энэ тэтгэмжийг олгох нөхцөл нь хөдөлмөрийн насны, ажилгүй хүн байх ёстой. Хүүхдээ асран хамгаалж буй эх эсвэл эцэг сард 25000 төгрөг аваад хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд асран хамгаалах учир гэр бүлээрээ ядууралд өртөх нь элбэг байдаг. Үүнээс болоод гэр бүлийн гишүүд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүүхэд хүнийг ялгаварлан гадуурхах, тээршаах нь элбэг тохиолддог. 2009 онд хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй нэг хүүхдийг гэр бүлийнхэн нь хөдөө аваачиж хаясныг хүн олж амийг аварсан бол нэг хүүхдийг эцэг нь өвөл гадаа гарган тавьж хөлдөөж алсан нь тогтоогдсон. Эдгээр жишээ нь олон нийтэд ил тод болсон тохиолдол. Бидэнд мэдэгдэхгүй ийм хэлбэрийн хүчирхийлэл, аллага гэр бүлд хичнээн болж байгааг өнөөдөр монголд мэдэх боломжгүй. Энэ талаар хийсэн судалгаа байхгүй. Энэ бол эрүүл аюулгүй орчинд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн амьдрах эрх зөрчигдөж байгаа жишээ.

Өмнө дурдсанчлан ХБХ-ийг эцэг эх нь нас барсаны дараа аль нэг ах дүү нь ХБХ-ийг гэртээ авч хууль ёсны халамжлагч болдог. Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн хурал цуглаан дээр ийм гэр бүлд байгаа ХБХ гэр бүлийн гишүүдийн зүгээс доромжлол, занал хийлэлт, дарамт ирдэг тухай олонтой ярьдаг. Энэ нь хүрэлцэхүйц амьжиргааны орлогогүй, өртөө үйлчилж чадахгүй хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс бусдын гар харж амьдардагтай холбоотой юм.

ХБХ-ийн эрх дээрх байдлаар зөрчигдөж байгааг зогсоохын тулд тэдэнд бие даан амьдрахад нь тусалдаг, асаргаа үзүүлдэг төв буюу олон улсын нэршлээр Хараат бус амьдрах төвийг монголд байгуулан ажиллуулах ажлыг төрийн зүгээс яаралтай шийдвэрлэх шаардлагатай.

Монголд хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүсийн эрүүл мэндийн даатгалыг төр даадаг нь сайшаан дэмжих ёстой зүйлийн нэг. Гэвч эмнэлгийн олон төрлийн үйлчилгээ төлбөртэй, эм тарианы үнэ өндөр учир хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд чанартай эмнэлгийн үйлчилгээг авч чадахгүй байна. Эмнэлэг, рашаан сувилалын барилга байгууламж, зарим эмчилгээний тоног төхөөрөмж нь хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжгүй байна. Энэ нь мөн л тэд чанартай эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад саад болж байна. Нарийн судалгаа байхгүй ч ХБХ-ийн байгууллагуудын судалгаанаас үзэхэд чанартай эмнэлгийн үйлчилгээ авч чадалгүй өвчин хүндрэх, амь насаа алдах тохиолдол олон байдаг.

Эмнэлэг, рашаан сувилалын барилга, байгууламж, зарим эмчилгээний тоног төхөөрөмжийг ХБХ-т үйлчилгээ үзүүлэх хүртээмжтэй болгох, зарим өндөр үнэтэй, тогтмол хэрэглэдэг эм тариаг төрөөс даан дэмжлэг үзүүлж чадаагүй тохиолдолд ХБХ эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах эрх зөрчигдсөөр байх болно.

Ер нь өнөөдрийн байдлаар монголд улсад хүнд хэлбэрийн хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс бүгд нийгмийн амьдралаас тусгаарлагдсан, ямар ч үйлчилгээг хүний ёсоор авч чадахгүй байна.